

HƏSRƏT ŞIXƏLİYEV

*Azərbaycan MEA-nin Arxeologiya və Etnoqrafiya
İnstutu "İlk orta əsrlər arxeologiyası" şöbəsinin dissertantı*

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

SALYAN VƏ HACIQABUL RAYONLARININ OXŞAR ABİDƏLƏRİ

Açar sözlər: Arxeoloji abidələr, yaşayış məskənləri, ərazi

Ключевые слова: Археологические памятники, поселение, территория

Key words: Archaeological sites, settlements, territory

Xalqımızın formalaşmasında onun ictimai-iqtisadi, siyasi, eləcə də mədəni varlığının möhkəmlənməsində mühüm rol oynamış yaşayış yerlərinin aşkarlanaraq tədqiq edilməsinin böyük elmi əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan Salyan və Hacıqabul ərazisinin arxeoloji abidələrinin də öz yeri vardır.

Azərbaycanda ənböyük çay hesab olunan Kür Suqovuşan ərazisindən keçməklə vaxtilə burada həm yüklərin daşınmasını asanlaşdırmış, həm də balıqçılığın, əkinçiliyin və maldarlığın inkişafına şərait yaratmışdır.

İqlimin mülayimliyi, yeraltı və yerüstü sərvətlərinin bolluğu, qış aylarının nisbətən yumşaq keçməsi, burada Kür və Araz kimi bolsulu çayların, əkinçilik üçün yararlı torpaqların, heyvandarlıq üçün bol yem mənbələrinin olması, sənətkarlığın müxtəlif sahələrinin, xüsusən dulusçuluğun inkişaf etdirilməsi üçün rəngli gil yataqlarının olması və beynəlxalq əhəmiyyətli ticarət-karvan yollarının Salyan və Hacıqabul ərazisindən keçməsi qədim zamanlardan əhalini buraya cəlb etmiş, müəyyən vaxtdan sonra ərazi Azərbaycanın sıx sakinli yaşayış yerlərindən birinə çevrilmişdir. Əhali məskunlaşmasının müxtəlif amillərin təsiri nəticəsində formalaşması da başlıca olaraq təsərrüfat tiplərində özünü əks etdirir. (1.93)

Hələ antik və ilk orta əsrlər dövründə Kür çayı gəmiçilik üçün yararlı olduğundan ərazidə gəmilərin lövbər salması üçün limanların salınması zəruri idi. Arxeoloji tədqiqatlar bunların Salyan, Abdulabad kəndləri ərazisində olduğunu sübut edir.

Salyan və Hacıqabuldan tapılmış maddi-mədəniyyət qalıqlarının ətraflı tədqiqat tarixi müxtəlif dövrlərində əmələ gəlmiş ictimai dəyişiklikləri və etiqatları xeyli dərəcədə öyrənməyə imkan verir. Məsələn yaşayış yerlərindəki binaların qalıqlarının öyrənilməsi insanların yaşayış tərzini, mal-qara, quş, balıq sümükləri, taxıl dənəsi, meyvə tumları onların təsərrüfat həyatını, istehsal ocaqları ilə istehsal prosesini, metal, daş-qaş və s. qalıqlar daxili və xarici əlaqələri, dəfn adətləri isə dini etiqatları öyrənməyə imkan verir. (2.87)

Babazanlı və Abdulabad küp qəbirlərində dəfn adətlərinin izlənməsi bir sıra digər mühüm məsələlərin öyrənilməsi üçün də maddi baza olmuşdur. Həmin qəbirlərin tədqiqi nəticəsində Azərbaycanda antiq dövr cəmiyyətlərinin sosial strukturu, mədəni-iqtisadi əlaqələr haqqında dəyərli məlumatlar toplanmışdır.

Babazanlı və Abdulabad küp qəbirlərin arxeoloji tədqiqi nəticəsində bütün Qafqaz üçün nümunə ola biləcək maddi-mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdir.

Hacıqabul rayonunun Abdulabad kəndindəki A.Nuruyev tərəfindən Baş təpədə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilmiş bəzi maddi-mədəniyyət nümunələri ərazi sakinlərinin digər ərazilərlə əlaqələrindən xəbər verir. Belə tapıntılar həm yaşayış yerlərindən, həm də qəbir abidələrindən əldə edilmişdir. (3.20)

Tarix və onun problemləri, № 3 2013

Küp qəbirlərində ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, qəbir küplərinin əksəriyyəti eyni materialdan olub, üfüqi vəziyyətdə basdırılmışdır. Fərqli cəhət isə qəbrin daxilində skeletlərin üz hissəsinin müxtəlif istiqamətdə olmasıdır.

Qazıntılar zamanı Abdulabad küp qəbirlərində dəfn adətlərinin bir sıra xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. Tədqiqatlar zamanı qəbirlərdən müxtəlif tipli gil qablardan, əqiqdən və digər materiallardan düzəldilmiş muncuqlardan, metaldan hazırlanmış silah və bəzək əşyalarından və s-dən ibarət maddi-mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdir.

Salyan rayonunda tapılan küp qəbirləri ölkəmizin Yevlax, Mingəçevir, Goranboy, Bərdə, Qazax və s. kimi digər bölgələrdən tapılan qəbirlərə nisbətən daha qədimdir və onların yanına ancaq bir və ya iki əşya qoyulmuşdur. Bu da onu göstərir ki, Azərbaycanın şimal bölgələrində ölü dəfn olunarkən tək-cə mərhumun öz əmlakı deyil, həm də qohumlar və qonşular tərəfindən ehsan üçün gətirilmiş məhsullar da torpağa basdırılmışdır.

Cənub bölgəsində, o, cümlədən Salyanda isə yalnız mərhumun özünə aid əşyalar qəbirə qoyulmuşdur və bu bir növ qədim türklərdə tanrıçılıq ilə bağlı ola bilərdi. Çünki qəbirə qoyulan əşyaların dəyəri çox yüksəkdir.

Abdulabad kəndi, ərazisindən aşkar olunmuş küp qəbirlərinin Salyan ərazisindən məlum olan digər eyni növ abidələr içərisində yerini və mövqeyini izah etmək üçün bəzi mülahizələrin verilməsi məqsədəuyğundur. Salyan abidələrindən məlum olan maddi mədəniyyət nümunələrinin əksəriyyəti Abdulabad materiallarına uyğun gəlir. Belə ki, burada da qırmızı rəngli boyalı qabların, eyni formalı bəzəklərin mövcud olması hər iki abidə arasında ümumi cəhətlərin olduğunu göstərir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Salyan küp qəbirləri Hacıqabulun digər həmdövr dəfn abidələrindən quruluş etibarilə seçilsə də, arxeoloji materialların xüsusiyyətləri baxımından qətiyyətlə fərqlənirlər. Salyan rayonundan tapılmış küp qəbirlərdən əldə olunmuş maddi-mədəniyyət qalıqlarının müqayisəli təhlili onların Hacıqabul ərazisindən aşkarlanmış küp qəbirlərlə eyniyyət təşkil etdiyini lakin daha qədim olduğunun söyləməyə əsas verir.

Abdulabad yaşayış yerində, Xan çalasında və s. aparılan arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, hazır məhsulun mühafizə edilib saxlanması üçün ilk orta əsrlərə məxsus iri küplərdən və torpaqda qazılmış quyulardan istifadə edilmişdir. Böyük həcmli küplər Salyan rayonu ərazisindəki Babazanlı karxanasından tapılmışdır. Həmin küplərdən başlıca olaraq əkinçilik təsərrüfatı məhsulları saxlamaq üçün istifadə edilmişdir. Ərzaq küplərinin ağız xüsusi qapaqlar, yaxud kirkirə daşı ilə örtülmüşdür. (4.10)

Qeyd etmək lazımdır ki, aralarındakı xırda fərqlər nəzərə alınmazsa, eyni tip materiallar Salyan və Hacıqabulun ilk orta əsr yaşayış yerlərindən də məlumdur və tədqiq edilmişdir.

Arxeoloji qazıntıların nəticələrindən belə qənaətə gəlmək olar ki, Salyan və Hacıqabuldan aşkar olunan şirsiz saxsı məmulatının əksəriyyəti erkən orta əsrlər dövrünə aiddir .

Salyan rayonunda tapılmış küp qəbirlərdən əldə olunmuş maddi-mədəniyyət qalıqlarının müqayisəli təhlili onların Hacıqabul rayonunun ərazisindən aşkarlanmış küp qəbirlərlə eyniyyət təşkil etdiyini lakin daha qədim olduğunun söyləməyə əsas verir. Salyan ərazisindən əldə edilən ilk orta əsr maddi-mədəniyyət nümunələrinin Hacıqabulun ərazisindən aşkarlanmış həmdövr materialları ilə oxşarlığı bu mədəniyyətin yaradıcılarının eyni xalqa məxsus olduğunu bildirir. (5.73)

Küp qəbirlərində ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, qəbir küplərinin əksəriyyəti eyni materialdan olub, üfüqi vəziyyətdə basdırılmışdır. Fərqli cəhət isə qəbrin daxilində skeletlərin üz hissəsinin müxtəlif istiqamətdə olmasıdır. (6.148-163)

Tarix və onun problemləri, № 3 2013

V.A.Kvaçidzenin rəhbərliyi altında yaratdığı sualtı arxeoloji ekspedisiyanın apardığı tədqiqatların nəticələri Salyan rayonunun I Bəndovan və II Bəndovan Şəhərlərində dulusçuluq sənətinin mərhələlərlə inkişaf etdiyini və öz inkişafının ən yüksək nöqtəsinə çatdığını sübut etmişdir.

N.Müseyibli Qırxcıraqda apardığı arxeoloji qazıntıların nəticələrinə əsasən bu abidənin orta əsrlərdə yüksək inkişaf etdiyi qənaətinə gəlmişdir. Bu işdə şəhərin ticarət-karvan yollarının kəşifmə nöqtəsində yerləşməsinin mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. (7.58)

Arxeoloq Arif Məmmədovun 2011-ci ildə Qırxcıraqda apardığı arxeoloji tədqiqatlar 5x10 metr sahədə aparılmış və qazıntı işləri 2,4 metrə qədər davam etdirilmişdir. Nəticədə Qırxcıraqda iki mədəni təbəqənin olduğunu müəyyənləşdirmişdir. I mədəni təbəqə eramızın III-VIII əsrlərinə aiddir və 0,9 metr qalınlığındadır. II mədəni təbəqə isə IX əsrdən başlayaraq XVII əsrə qədərki bir mərhələni əhatə edir.

I və II Bəndovanda tədqiqatlar zamanı əldə edilən keramika nümunələri forma və məzmun müxtəlifliyi, onların hazırlanma texnologiyası bu ərazidə qeyd olunan dövrdə inkişaf etmiş şəhər tipli yerin mövcudluğu barədə məlumat verir. Bu keramikanın nümunələrinin bəziləri Hacıqabul rayonu ərazisindəki Xan çalası və Abdulabadorta əsr yaşayış yerindən əldə edilmiş materialların bəzilərini təkrarlayır. Gil qab istehsalı üçün bu ərazidəki zəngin xammal mənbəyi belə nəfis dulusçuluməmulatlarının istehsalına şərait yaratmışdır. (4.18)

Salyan rayonu ərazisindən tapılan şirli qablar öz oxşarlarını Hacıqabuldan tapılan materiallar içərisində tapır.

Arxeoloji materialların müqayisəli təhlili deməyə əsas verir ki, dulusçuluq sənəti Salyan və Hacıqabul əhalisinin məşğul olduğu əsas sənət sahələrindən biri olmuşdur.

Yaşayış yerlərindən aşkar edilmiş nümunələrin rənglənməsində daha çox yaşıl, sarı, qəhvəyi rənglərdən istifadə olunmuş və hündəsi, nəbati təsvirlərlə bəzədilmişdir.

Salyan və Hacıqabuldan aşkar olunan qabların səthində həyat rəmzi olan dairələr, onları bir-birinə birləşdirən su zambağı gülü işlənmiş və üzərinə yazılar həkk olunmuşdur.

Torpaq, hava, su mənasının verən su zambağı gülü qədim dövrlərdən insanların inanc-ları ilə bağlı olmuşdur. Bu üçlük orta əsrlərdə istehsal edilən qabların üzərində daha çox vurulan naxışlar olmuşdur.

Salyanın Qırxcıraq və Hacıqabulun Xan çalası yaşayış yerində kütləvi aşkar olunan maddi-mədəniyyət qalıqlarının olması burada davamlı yerli istehsalın olduğundan xəbər verir.

Abdulabad kəndində və Babazənli yaşayış yerində aparılan arxeoloji tədqiqatlar burada dulus kürələrinin olduğunu göstərmişdir. Hər iki kürənin yerləşdiyi ərazidən xeyli çıxdaşlar və alətlər əldə edilmişdir.

Salyan və Hacıqabul ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqat işləri zamanı başqa sənət nümunələri ilə birlikdə əldə edilən şüşə məmulatı ölkənin tarixi və mədəniyyətinə dair bir sıra məsələlərin öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. (8.93)

Suqovuşandakı arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, ərazidə torpağın yumşaldılması üçün toxalardan da istifadə edilmişdir. İlk toxalar sümükdən, daşdan və ağacdən hazırlansa da erkən orta əsr yaşayış yerindən tapılmış toxalar dəmirdən düzəldilmişdir.

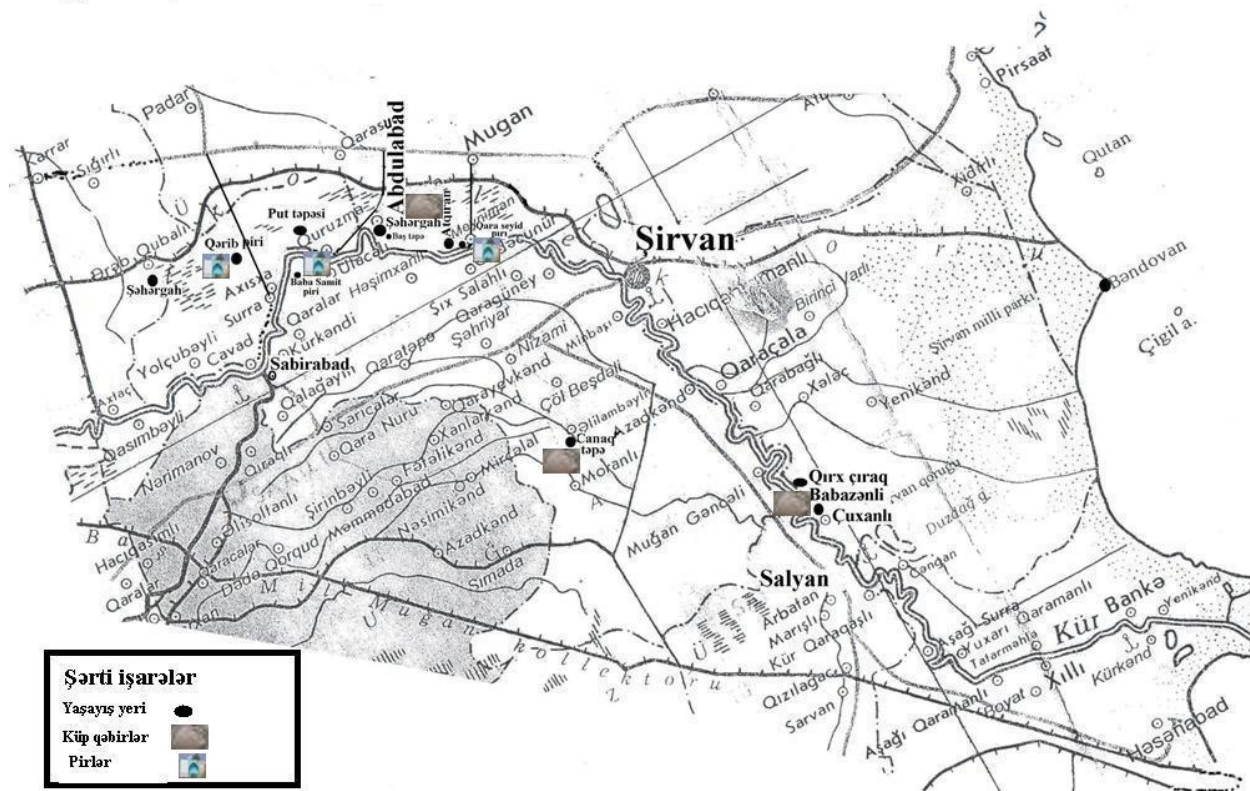
Məsələn Xan çalası yaşayış yerindən tapılmış toxanın tiyəsi içəriyə doğru əyriliyi olub, top hissəsində tədricən qalınlaşır. Bu cür toxalar öz oxşarlarını Bazanlı qazıntılarından materialların içərisindən tapmışdır.

Dəfn qaydalarına, aşkarlanaraq tədqiq olunmuş küp qəbirlərlə müqayisəli təhlilə və oxşarxüsusiyyətlərə əsasən Salyan küp qəbirlərinin e.ə. VIII -əsrə Abdulabad küp qəbirlərini b. e. III-VIII əsrlərinə aid olduğunu söyləmək olar.

Tarix və onun problemləri, № 3 2013

Qeyd etmək lazımdır ki, bu qəbirlər Azərbaycanın digər həm dövr dəfn abidələrindən quruluş etibarilə seçilsə də, arxeoloji materialların xüsusiyyətləri baxımından qətiyyənlər fərqlənirlər.

SUQOVUŞAN ƏRAZİSİNİN İLK ORTA ƏSR ABİDƏLƏRİNİN XƏRİTƏSİ

ƏDƏBİYYAT

- 1.2003-2004-cü illərdə aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunlarına həsr olunmuş sursiyanın materialları.
2. Məmmədov A. Gəncəbasar IV-VIII əsrlərdə Bakı 1992
3. Hacı Həsər Xanbabaoğlu Abdulabadın tarixi-arxeoloji abidələri. Bakı 2013
- 4.Məmmədov A. Salyan(Dəmir dövründən orta əsrlərə qədər) Bakı 2001.
- 5.Əhmədov Ş. Pitsaatçay hövzəsinin ilk orta əsr arxeoloji abidələri. Bakı 2006.
6. Bünyadov T. Azərbaycan arxeologiyası öçerkləri Bakı 1960.
7. Salyanın tarixi, arxeologiyası, etnoqrafiyası və memarlığı. Elmi paraktik konfrans. Bakı 2012
8. Nuriyev A. Qafqaz Albaniyasının şüşə məmulatı və istehsalı tarixi.
9. Tarix və onun problemləri. Bakı 2004
10. Nuriyev A. Şəhərgah və Şərgah Qafqaz Albaniyası dövrü abidələri. Gənc alimlərin elmi- nəzəri konfransının materialları.(Vkitab I hissə) Bakı 1967.
- 11.Göyüşov R. Azərbaycan arxeologiyası Bakı 1996.
12. Babayev İ. Əhmədov Q. Qəbələ. Bakı 1981.

НУСРАТ ШЫХАЛИЕВ**ПОХОЖИЕ ПАМЯТНИКИ САЛЪЯНСКОКО
И ХАДЖИГАБУЛЬСКОГО РАЙОНОВ**

В статье говорится об исследовании Абдулабадских кувшинных могил и похоронных обычаев Гажигабульского и Сальянского районов. Здесь, также, исследуются материально-культурные образцы, обнаруженные в Гырхчырагском и Ханском местах проживания.

NUSRET SHIKHALIYEV**SIMILAR MONUMENTS OF DISTRICTS OF SALYAN AND HADZHIGABUL**

This article it is talking about burial rituals, investigations of graves of Abdulabad which are located in Babazanli and Hadzhigabul distict. Moreover, this article takes into account a comparative analysis of residence places and artifacts founding in Quxrchiraq and pit of Khan which belong early middle.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Ə.Ə.Əliyev, t.e.d.Q.S.İsmayılov

AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu "İlk orta əsrlər arxeologiyası" şöbəsinin 10 iyun 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür(pr.№07)